

Аналіз застосування кримінально-правових санкцій за екологічні злочини у сучасній практиці

Масін В.М.¹

Опубліковано	Секція	УДК
25.05.2025	Право	343:349.6

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15511352>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Метою статті є аналіз сучасної практики застосування кримінально-правових санкцій за екологічні злочини, виявлення основних проблем реалізації відповідальності, дослідження національного та міжнародного законодавства, а також обґрунтування напрямів удосконалення кримінально-правового механізму охорони довкілля.

Виявлено ключові проблеми, серед яких: складність експертної оцінки збитків, доведення причинно-наслідкового зв'язку, відсутність спеціалізації правоохоронців та недосконалість нормативної бази. Проведено порівняльний аналіз із практикою Європейського Союзу, зокрема, на прикладі Директиви 2008/99/ЄС, та досвіду Німеччини, Польщі і Франції.

Зроблено висновок про недостатню ефективність кримінально-правового механізму охорони довкілля в Україні. Автором запропоновано низку практичних кроків, спрямованих на вдосконалення санкцій та гармонізацію законодавства з європейським правом.

Ключові слова: охорона довкілля, екологічна безпека, екоцид, кримінальне право, правозастосування, міжнародне право, санкційна політика.

Analysis of the application of criminal law sanctions for environmental crimes in modern practice

Annotation. The article examines the issue of the effectiveness of criminal law sanctions for environmental crimes in Ukraine in the context of the growing challenges associated with global warming, environmental degradation, and the consequences of the armed aggression of the Russian Federation. The relevance of the study is stipulated by the need to improve law enforcement practice, adapt national legislation to European standards, and develop an effective model of environmental safety.

The purpose of the article is to analyze the current practice of applying criminal law sanctions for environmental crimes, identify the main problems of liability realization, study

---

¹ кандидат юридичних наук, доцент, виконувач обов'язків завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін, економіко-правовий факультет, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Всеволода Змієнка, 2, м. Одеса, 65082, Україна, vmmasin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9305-5710>

national and international legislation, and substantiate the areas for improvement of the criminal law mechanism for environmental protection.

The study has established that the current sanctions in Articles 239-242 of the Criminal Code of Ukraine are applied mainly in the form of suspended sentences or minor fines, reducing their preventive function. The author identifies the key problems, including the complexity of expert assessment of damages, proving causation, lack of law enforcement specialization, and imperfection of the regulatory framework. A comparative analysis of the EU practice, particularly on the example of Directive 2008/99/EC, and the experience of Germany, Poland, and France is carried out. The author substantiates the need to reform the sanctions policy, introduce mechanisms of damage compensation, develop methodological instructions, improve the qualifications of specialists, and create specialized environmental units in the system of law enforcement agencies.

The article concludes that Ukraine's criminal law mechanism of environmental protection is not effective enough. The author proposes several practical steps to improve sanctions, harmonize legislation with European law, and develop institutional and human resources capacity in combating environmental crime.

Keywords: environmental protection, environmental safety, ecocide, criminal law, law enforcement, international law, sanctions policy.

Вступ

Швидкий техногенний розвиток, урбанізація, хижацька експлуатація природних ресурсів і нехтування екологічними стандартами призвели до значного погіршення екологічної ситуації у багатьох країнах світу. Особливої актуальності проблема набуває в умовах глобального потепління, кліматичних катастроф і руйнування екосистем, що безпосередньо впливає на здоров'я людей, біорізноманіття та соціально-економічну стабільність.

В українському контексті екологічні виклики загострилися через повномасштабні військові дії, розпочаті Російською Федерацією у 2022 році. Збройна агресія РФ супроводжується масштабними екоцидними діями: масованими обстрілами інфраструктури, знищенням природних об'єктів, забрудненням повітря, ґрунтів і водойм. Ці обставини створили безпрецедентні загрози для довкілля, актуалізуючи питання кримінально-правового захисту природного середовища.

Незважаючи на наявність відповідних норм у Кримінальному кодексі України (розділ VIII Особливої частини, статті 236–254, що передбачають відповідальність за злочини проти довкілля, зокрема за забруднення або псування земель (ст. 239), незаконну порубку лісу (ст. 246), забруднення атмосферного повітря (ст. 241), порушення правил охорони вод (ст. 242), незаконне поводження з відходами (ст. 239-1) тощо), ефективність їх реалізації у правозастосовній практиці є низькою. Значна кількість екологічних злочинів на сьогодні без належного правового реагування або завершуються умовними вирокami, без фактичного відшкодування завданих збитків. Зокрема, проблемним є питання реального застосування кримінально-правових санкцій, адекватних тяжкості правопорушень і суспільній небезпеці діянь.

У цьому контексті дослідження практики застосування кримінально-правових санкцій щодо екологічних злочинів набуває особливого значення. Воно дозволяє оцінити дієвість чинного законодавства, виявити типові проблеми в слідчій та судовій практиці, а також окреслити напрями вдосконалення кримінально-правового механізму захисту довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері кримінально-правової відповідальності за екологічні злочини свідчить про посилення наукового інтересу до питань захисту довкілля в умовах зростаючих екологічних ризиків, зокрема, зумовлених воєнними діями, зміною клімату, техногенними аваріями та інституційною слабкістю контрольних механізмів. У публікації Я. Олійника, А. Нестеренка, Т. Перун [1] комплексно розглянуто роль суб'єктів державного управління у забезпеченні природоохоронної політики, а також окреслено проблеми реалізації кримінально-правового потенціалу у сфері охорони природно-ресурсного середовища. Автори наголошують на фрагментарності правозастосовної практики та недостатньому впливі існуючих санкцій на зниження рівня правопорушень.

У роботі Ю. А. Турлової [2] акцентується увага на феномені бездіяльності як окремих формі злочинної поведінки у сфері екологічної безпеки, що має важливе значення для з'ясування підстав кримінальної відповідальності посадових осіб публічної органів влади. Це дозволяє глибше осмислити специфіку суб'єктного складу екозлочинів і виклики у встановленні факту бездіяльності як дієвого елементу складу злочину.

Цінним джерелом аналізу кримінальної відповідальності за екоцид є публікації І. А. Елізбаряна [3] та О. П. Світличного [4], колективні праці під керівництвом А. В. Андрушка і О. О. Дудорова [5], у яких розглядаються питання інкорпорації поняття екоциду в українське кримінальне право та його зіставлення з міжнародними підходами. Автори висвітлюють колізії між національним та міжнародним законодавством, а також обґрунтовують необхідність запровадження окремого складу злочину, що враховує масштаб і навмисність завданої екологічної шкоди.

У дослідженнях О. О. Дудорова та Є. О. Письменського [6] розглянуто конкретні приклади правозастосування норм про забруднення атмосферного повітря, а також теоретичні засади відповідальності за такі злочини. Показано недосконалість чинного законодавства, зокрема, щодо формулювання ознак злочину та методик встановлення причинного зв'язку між забрудненням і його наслідками.

У дослідженні Я. Дідуха та співавторів [7] розглянуто актуальну правову проблему - екоцид як злочин міжнародного та національного рівня, який завдає шкоди не лише екосистемам, а й національній безпеці та сталому розвитку держав. Автори акцентують увагу на прогалинах у правовому визначенні екоциду, необхідності кодифікації цього злочину у міжнародному кримінальному праві та гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами.

Окремо доцільно сказати про роботи, присвячені екологічним наслідкам воєнної агресії. Так, К. Ємельяненко, Б. Яринко, В. Ладиченко [8], Ю. Турлова [9] та О. Плотніков [10] досліджують особливості кримінального переслідування за екозлочини, вчинені під час війни, у контексті міжнародного гуманітарного права та обов'язків держави-окупанта. Автори акцентують увагу на нових юридичних викликах, які постають перед Україною в частині фіксації екоциду, збирання доказів, притягнення винних до відповідальності в умовах збройного конфлікту.

Публікація В. Г. Яворської [11] є важливою для формулювання теоретичного підґрунтя поняття екоциду та його включення до національного кримінального кодексу, що відповідає зусиллям України з гармонізації правової системи з міжнародними стандартами.

Незважаючи на суттєвий прогрес у дослідженні кримінально-правових аспектів захисту довкілля, низка аспектів залишається недостатньо висвітленою. Зокрема, практично не розкриті питання відповідальності юридичних осіб, механізмів відшкодування збитків в межах кримінального процесу, методики проведення екологічних експертиз у кримінальних справах, а також перспективи створення

спеціалізованої екологічної прокуратури. Також бракує емпіричних досліджень з аналізом реальних судових рішень, статистики вироків та вивчення тенденцій правозастосування на регіональному рівні.

Саме цим невирішеним аспектам і присвячена стаття, метою якої є не лише виявлення проблем у застосуванні кримінально-правових санкцій за екозлочини, а й обґрунтування практичних напрямів їх удосконалення, з урахуванням європейських вимог і сучасних викликів для екологічної безпеки України.

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасної практики застосування кримінально-правових санкцій за екологічні злочини в Україні

Завдання статті:

1. Проаналізувати чинну правову базу, що регламентує кримінальну відповідальність за екологічні правопорушення.
2. Встановити основні проблеми, які перешкоджають ефективному застосуванню кримінально-правових санкцій.
3. Запропонувати шляхи вдосконалення законодавчих та практичних механізмів кримінального переслідування за екологічні злочини в умовах сучасних викликів, зокрема в період воєнного стану.

Результати

Екологічні злочини становлять окрему категорію кримінально-караних діянь, які зазіхають на об'єкти природного середовища, порушуючи екологічну безпеку, завдаючи шкоди довкіллю та створюючи реальні загрози для здоров'я і життя людей. У системі кримінального права України ці злочини об'єднані у розділ VIII Особливої частини Кримінального кодексу України під загальною назвою «Злочини проти довкілля»[12]. Їхня правова природа визначається не лише характером суспільної небезпеки, а й специфікою об'єкта зазіхання – на навколишнє природне середовище, яке розглядається як спільне національне благо, що потребує підвищеного правового захисту.

Стан довкілля на сучасному етапі свідчить про загострення низки екологічних загроз, які мають дві основні причини: нераціональне використання природних ресурсів, що підриває стійкість біосфери, та масштабне забруднення, яке становить небезпеку для всієї живої природи, особливо для здоров'я людини. Така ситуація в Україні формувалась упродовж тривалого часу через ігнорування закономірностей природного відновлення. Водночас економічні трансформації супроводжувалися акцентом на розвиток сировинно-орієнтованих і екологічно небезпечних галузей. Господарський комплекс країни переважно ґрунтувався на ресурсо- і енергоємних технологіях, впровадження яких часто здійснювалося без належного екологічного супроводу — зокрема, без будівництва систем очищення або дотримання основних вимог природокористування. Сукупність цих факторів, у поєднанні з недостатнім рівнем екологічної культури населення, призвела до глибокої деградації довкілля: значного забруднення водних об'єктів, повітряного середовища та ґрунтів, а також накопичення великої кількості небезпечних промислових відходів. [1, 4].

Впровадження ефективної екологічної політики держави, зокрема, в аспекті гарантування екологічної безпеки, залежить від застосування кримінально-правових інструментів. Вони відіграють важливу роль у регулюванні суспільних відносин, спрямованих на збереження навколишнього середовища, шляхом захисту екологічних прав особи, колективної безпеки населення та національних інтересів у сфері сталого природокористування. Такий підхід зумовлений високим рівнем правопорушень у зазначеній галузі, які нерідко несуть у собі підвищену суспільну небезпеку та можуть спричинити масштабні негативні наслідки — від деградації екосистем до загроз життю та здоров'ю громадян. У цьому контексті норми кримінального права, що встановлюють

відповідальність за екологічні злочини, а також за службову бездіяльність або недбалість у сфері екологічної безпеки, мають комплексний характер. Їхня структура відображає системну природу кримінального права як одного з ключових елементів механізму охорони довкілля. [2, С. 599].

Особливістю екологічних злочинів є те, що вони мають складний, часто латентний характер, можуть спричиняти відстрочені або кумулятивні наслідки, які не завжди легко виявити та довести у кримінальному провадженні. Такі злочини нерідко супроводжуються порушенням спеціальних природоохоронних правил, передбачених екологічним законодавством, що вимагає від правозастосовців не лише юридичних, а й спеціальних знань у галузі екології, геології, токсикології тощо.

Водночас багато складів екологічних злочинів є формальними, тобто передбачають кримінальну відповідальність навіть без настання матеріальної шкоди – лише за факт порушення встановлених правил (наприклад, ст. 240 КК України – порушення правил охорони надр). Це підкреслює превентивну функцію кримінального права у сфері охорони довкілля.

Екологічні злочини мають також міжгалузеву правову природу, оскільки межують із адміністративною, господарською та екологічною відповідальністю. Це створює складність у кваліфікації діянь і нерідко спричиняє переведення екологічного правопорушення у площину адміністративної відповідальності, що призводить до уникнення кримінального переслідування. Така ситуація потребує глибшого осмислення ролі кримінального права як механізму останньої лінії захисту (*ultima ratio*) у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення в Україні врегульована на міжгалузевому рівні, де ключову роль відіграє Кримінальний кодекс України, а також низка спеціальних законів екологічного характеру, які формують нормативну базу для кваліфікації та правозастосування у сфері охорони довкілля. Безпосередньо у розділі VIII Особливої частини КК України, під назвою «Злочини проти довкілля», визначено основні склади злочинів, що становлять загрозу для навколишнього природного середовища. Зокрема, ст. 236 — порушення правил екологічної безпеки; ст. 239 — забруднення або псування земель; ст. 240 — порушення правил охорони надр; ст. 241 — забруднення атмосферного повітря; ст. 242 — порушення правил охорони вод; ст. 243 — незаконне поводження з радіоактивними матеріалами; ст. 252 — знищення або пошкодження об'єктів природно-заповідного фонду тощо [12].

Ці положення кримінального законодавства тісно корелюють із нормами спеціального екологічного законодавства, яке регламентує відповідні правила, порушення яких і становить об'єктивну сторону екологічних злочинів. Зокрема, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [13] є базовим документом, що визначає правові, економічні та соціальні засади охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів. Цей закон окреслює права й обов'язки громадян та юридичних осіб щодо збереження природи, а також механізми екологічного контролю, що можуть бути підґрунтям для кримінально-правової оцінки діянь.

Не менш важливим є Закон України «Про охорону атмосферного повітря» [14], положення якого деталізують норми щодо допустимих викидів, екологічного моніторингу, відповідальності за забруднення повітря. Саме на порушенні норм цього Закону базується тлумачення складу злочину, передбаченого ст. 241 КК України. Аналогічно, Закон України «Про охорону земель» [15] встановлює юридичні засади захисту ґрунтів від деградації, ерозії, забруднення, що безпосередньо стосується ст. 239 КК України [12]. Зі іншого боку, Закони України «Про тваринний світ» [16] та «Про рослинний світ» [17] регламентують порядок збереження, відтворення, раціонального

використання біорізноманіття, що має значення при кваліфікації злочинів, пов'язаних із незаконним полюванням, знищенням флори чи фауни.

У сфері міжнародного співробітництва правову основу формують конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля[18], а також низка директив Європейського Союзу (ЄС). Зокрема, Директива 2008/99/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про захист довкілля шляхом кримінального права» [19] встановлює мінімальний перелік діянь, які держави-члени мають криміналізувати, якщо діяння порушують законодавство ЄС і завдають істотної шкоди довкіллю. Україна, відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС, зобов'язалася адаптувати своє законодавство до вимог цієї директиви, що має стати основою для глибокої реформи національного екологічного кримінального права.

Водночас українське законодавство потребує оновлення і кодифікації окремих положень. Деякі кримінальні норми залишаються декларативними або не мають ефективного механізму реалізації через відсутність конкретики у визначенні заборонених діянь, а також недосконалість методик екологічної експертизи, яка є необхідною для доказування шкоди. Наприклад, відсутність чітких критеріїв «істотної шкоди» чи «загрози екологічній безпеці» значно ускладнює правозастосування, особливо у судовій практиці.

Отже, чинна правова база України щодо кримінальної відповідальності за екологічні злочини формально є досить широкою та охоплює низку галузей права - кримінальне, екологічне, адміністративне, господарське, міжнародне. Проте, ефективність цієї бази залежить від її цілісності, системності, взаємозв'язку та реального застосування. На сучасному етапі ключовими напрямками розвитку мають стати гармонізація законодавства з європейським правом, конкретизація складів злочинів, посилення превентивних функцій і забезпечення належного механізму правозастосування.

Згідно з Аналізом стану здійснення правосуддя у кримінальних справах за 2023 рік, опублікованим Верховним Судом України, загальна кількість кримінальних проваджень у 2023 році становила 1 121 139, що на 42% більше порівняно з 2022 роком[20].

Щодо екологічних злочинів, таких як передбачені статтями 239–242 КК України, точні статистичні дані у відкритих джерелах обмежені. Однак, згідно з наявними звітами, кількість таких справ залишається відносно низькою порівняно з іншими категоріями злочинів.

Однією з основних проблем у притягненні до кримінальної відповідальності за екологічні злочини є доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями особи та завданою шкодою довкіллю. Це пов'язано з відсутністю чітких методик оцінки екологічної шкоди та складністю встановлення прямого зв'язку між конкретними діями та негативними наслідками для навколишнього середовища.

Зокрема, у справі «Дубецька та інші проти України» [21] Європейський суд з прав людини визнав, що державні органи не забезпечили належного розслідування скарг громадян на забруднення довкілля, що порушило їхнє право на повагу до приватного і сімейного життя.

У процесі реалізації кримінально-правових санкцій за екологічні злочини в Україні на практиці виникає низка істотних проблем, що значно знижують ефективність правозастосування та ускладнюють притягнення винних до відповідальності. Ці проблеми мають як юридичний, так і організаційно-технічний характер, охоплюючи як нормативні прогалини, так і процедурні бар'єри у сфері розслідування та судового розгляду (табл.1).

Основні проблеми реалізації кримінально-правових санкцій за екологічні злочини

Проблема	Опис проблеми
Складність експертної оцінки збитків	Встановлення розміру шкоди довкіллю вимагає спеціалізованих знань та методик, які в Україні або відсутні, або застарілі. Часто виникає нестача кваліфікованих експертів, що затримує або унеможлиблює доведення злочину
Недосконалість нормативної бази	Норми Кримінального кодексу України не завжди чітко окреслюють ознаки екологічних правопорушень, а спеціальне екологічне законодавство часто не містить прямих вказівок на кримінально карані діяння. Це призводить до юридичної невизначеності та труднощів при правозастосуванні
Відсутність спеціалізації слідчих і суддів	Розслідуванням екологічних справ здебільшого займаються загальні слідчі підрозділи, які не мають відповідної підготовки у сфері екології чи природоохоронного права. Аналогічна ситуація спостерігається серед суддів, що ускладнює об'єктивну та глибоку оцінку фактів справи
Труднощі у збиранні доказів	Для притягнення до кримінальної відповідальності необхідно не лише зафіксувати факт порушення, але й довести причинно-наслідковий зв'язок між діями особи та заподіяною шкодою довкіллю. Це часто вимагає складних інструментальних вимірювань, залучення екологічних служб, наукових установ та проведення тривалих експертиз
Політичний та економічний тиск у резонансних справах	У випадках, коли екологічні правопорушення скоюють великі промислові чи аграрні підприємства, розслідування справ може блокуватись через вплив зацікавлених осіб або місцевої влади. Це знижує ефективність кримінального переслідування та формує суспільну недовіру до механізмів захисту довкілля

Джерело: створено автором

Як свідчать наведені дані, ефективно застосування кримінально-правових санкцій у сфері охорони довкілля стримується як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. До них належать недосконалість законодавчого регулювання, відсутність фахової підготовки відповідних суб'єктів правозастосування, а також обмеженість у ресурсах для проведення якісної екологічної експертизи. Одним з ключових проблемних питань є окреслення поняття екоциду в умовах війни, де стандартні критерії та засоби ведення бойових дій можуть бути значно ускладнені через специфіку воєнного середовища та відсутність дієвих механізмів запобігання. Одним з аспектів цього питання є встановлення меж між правом воїнів на ведення бойових дій та обов'язком дотримання міжнародних норм охорони довкілля. Ці межі часто стають об'єктом дискусій, оскільки війна створює ситуації, де моральні та правові норми можуть конфліктувати. Дискусії також торкаються механізмів захисту екосистем та видів, що опиняються під загрозою знищення внаслідок екоциду. Виникає необхідність у розробці чітких правових рамок, які б забезпечували ефективний захист природи навіть у таких екстремальних умовах [3, с. 312]. Вирішення зазначених проблем є необхідною передумовою підвищення дієвості кримінально-правових механізмів захисту довкілля в Україні та їх наближення до європейських стандартів екологічної безпеки і справедливості.

У контексті посилення кримінально-правового реагування на екологічні правопорушення в Україні доцільним є звернення до досвіду держав-членів ЄС, які вже пройшли етапи формування ефективної системи кримінальної відповідальності за екозлочини. У міжнародному кримінальному праві екоцид кваліфікується як злочин, який створює екзистенційну загрозу для довкілля, що виступає фундаментом існування людства [4, 14]. Особливе значення у цьому аспекті має Директива 2008/99/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 листопада 2008 року про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права. Цей акт встановлює мінімальні вимоги до національного законодавства країн-членів щодо криміналізації екологічно небезпечних діянь, визначаючи коло правопорушень, які мають розглядатися як кримінальні злочини, а також передбачає ефективні, пропорційні й стримувальні санкції за їх вчинення [19].

У країнах ЄС екозлочини визнаються не лише загрозою довкіллю, а й порушенням публічного інтересу, що потребує адекватного реагування. Наприклад, у Німеччині екологічні злочини закріплені у спеціальному розділі Кримінального кодексу (розділ XXIX «Злочини проти навколишнього середовища»), який охоплює злочини, пов'язані із забрудненням води, повітря, ґрунтів, незаконним поводженням із відходами, небезпечними речовинами тощо. Кримінальне переслідування за ці злочини здійснюється спеціалізованими відділами поліції та прокуратури, що забезпечує якісну експертизу та ефективне розслідування.

У Польщі реформування екологічного кримінального законодавства активізувалося після імплементації директиви 2008/99/ЄС [19]. Особливістю польської моделі є впровадження суворих штрафів та покарань у вигляді позбавлення волі за порушення, які створюють значну небезпеку для здоров'я людей або завдають істотної шкоди довкіллю. Крім того, у Польщі активно застосовується механізм конфіскації незаконно отриманого майна у сфері екологічних правопорушень.

Франція демонструє багаторівневий підхід до правового реагування на екозлочини. У Кримінальному кодексі Франції є численні статті, що передбачають відповідальність за порушення правил охорони довкілля, зокрема у сфері поводження з відходами, використання хімічних речовин, порушення регламентів охоронюваних територій. Крім того, у 2021 році Франція ухвалила закон про «екоцид», який уперше визнає найтяжчі форми екологічної шкоди як окремий склад злочину, що дозволяє судити не лише фізичних, а й юридичних осіб, зокрема великі компанії.

Перспективи гармонізації законодавства України з європейським правом у сфері кримінальної відповідальності за екологічні злочини є важливим і комплексним напрямом розвитку вітчизняного правового простору. У контексті виконання зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, а також з урахуванням прагнення до повноцінної євроінтеграції, Україна має адаптувати своє екологічне та кримінальне законодавство до *acquis communautaire* - правової системи ЄС.

Наразі в Україні вже спостерігаються кроки у напрямку законодавчого зближення з європейськими нормами. Зокрема, у 2022–2024 роках здійснювались спроби модернізації розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України («Злочини проти довкілля»), проте, повна систематизація, уніфікація складів злочинів, а також запровадження відповідальності юридичних осіб - залишаються переважно декларативними [12]. Проблемним залишається і питання невідповідності національних норм принципам європейського екологічного кримінального права, зокрема, принципу обережності, принципу «забруднювач платить» та принципу невідворотності покарання.

Крім цього, європейське право наполягає на активному залученні кримінальних санкцій до захисту довкілля не лише як крайніх, а як пропорційних і стримувальних заходів. В Україні, на жаль, переважає ліберальний підхід до покарання за екологічні правопорушення: у більшості випадків обмежуються умовними термінами, незначними грошовими стягненнями та відсутністю практики притягнення до відповідальності великих корпорацій або посадовців за завдану довкіллю значну шкоду. Особливо слід акцентувати увагу на питанні притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб - інструменті, що є стандартом для країн Європейського Союзу у сфері екологічного права. Натомість в Україні відповідний механізм досі не функціонує повноцінно, попри наявність окремих положень у проектах змін до кримінального законодавства. Для результативної боротьби з екологічними злочинами необхідно докорінно оновити систему кримінально-правового впливу, орієнтуючись на актуальні загрози, європейські правові норми та позитивний зарубіжний досвід. У першу чергу йдеться про перегляд підходів до призначення покарань. Сучасна практика демонструє сталу схильність до надмірної м'якості рішень судів - незалежно від рівня завданої шкоди. Така політика не виконує превентивної функції та не спонукає до дотримання природоохоронного законодавства. Саме тому система санкцій повинна бути ефективною, дієвою та відповідати принципу справедливості - передбачати реальні строки покарання, значущі фінансові санкції та обов'язкове посилення відповідальності у випадках повторного або умисного порушення.

Одним із ключових інструментів підвищення ефективності кримінального переслідування має стати впровадження дієвого механізму відшкодування екологічної шкоди. Сьогодні відсутність прямих процесуальних та матеріальних процедур, які б дозволяли потерпілим (зокрема громадам, екологічним організаціям, державним установам) ініціювати питання компенсації, зводить зусилля правоохоронних органів до мінімуму. Доцільним є розроблення окремого механізму, за аналогією із цивільними позовами в межах кримінального провадження, що дозволить би стягувати витрати на відновлення довкілля, фінансування рекультиваційних заходів.

Важливим напрямом реформування є стандартизація процедур проведення досудового розслідування екологічних злочинів. На сьогодні органи досудового розслідування не мають уніфікованих методичних рекомендацій або інструкцій, які б визначали порядок фіксації фактів порушення, збору доказової бази, призначення експертиз та взаємодії з екологічними службами[4, с. 79]. У цьому контексті необхідною є розробка й затвердження на рівні Міністерства внутрішніх справ та Офісу Генерального прокурора комплексного документа (інструкції, настанови або стандарту) щодо порядку розслідування екологічних кримінальних правопорушень, з урахуванням міжнародних практик і технічних стандартів.

З огляду на екологічні злочини, скоєні РФ на території України, вже зараз потрібно у кримінальному законі передбачати відповідальність юридичних та фізичних осіб, в тому числі військових формувань РФ за злочини проти довкілля, вчинені на території України, шляхом внесення законодавцем потрібних змін до кримінального закону. З цієї ж причини розумно внести зміни до ст. 68. «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII[13].

Однією з причин низької ефективності боротьби з екозлочинністю є недостатній рівень підготовки правоохоронців у сфері екологічного права. Слідчі, прокурори та оперативні працівники не володіють належною спеціалізацією, що призводить до формального підходу у кваліфікації правопорушень і труднощів у збиранні доказів. У цьому контексті необхідним є запровадження систематичних програм підвищення кваліфікації, зокрема, міжвідомчих тренінгів за участю екологів, юристів-екологів та представників міжнародних інституцій, що спеціалізуються на захисті довкілля.

Доцільним і перспективним кроком є створення у структурі прокуратури спеціалізованих підрозділів з питань захисту довкілля - так званої «екологічної прокуратури». Це може бути як окрема вертикаль у межах Офісу Генерального прокурора, так і спеціальні відділи в обласних прокуратурах. Аналогічно, в системі Національної поліції та Державного бюро розслідувань можливо передбачити окремі підрозділи з розслідування злочинів у сфері охорони довкілля. Такий підхід забезпечить фаховість кадрів, оперативність реагування, зниження рівня корупційного впливу та формування сталої практики у сфері охорони навколишнього середовища.

Таким чином, комплексне вдосконалення кримінально-правового механізму у сфері охорони довкілля повинно включати нормативні, процесуальні, організаційні та кадрові заходи, які в сукупності здатні забезпечити як ефективне реагування на екозлочини, так і запобігання їх вчиненню у майбутньому.

Висновки

Аналіз сучасної практики застосування кримінально-правових санкцій за екологічні злочини в Україні свідчить про їх низьку ефективність у контексті запобігання шкоді довкіллю та забезпечення невідворотності відповідальності. Наявна санкційна політика характеризується переважанням умовних вироків, символічними штрафами та рідкісними випадками реального позбавлення волі чи зупинення діяльності екологічно небезпечних підприємств. Такі покарання, попри наявність правових механізмів, не виконують стримувальної функції та не сприяють формуванню екологічно відповідальної поведінки серед правопорушників.

Виявлені у ході дослідження проблеми мають комплексний характер. До найбільш значущих слід віднести недосконалість нормативно-правової бази, зокрема, нечіткість і технічну архаїчність формулювань у Кримінальному кодексі України щодо екологічних правопорушень; відсутність спеціалізації правоохоронних органів та судів у розгляді таких справ; складнощі в оцінці збитків та доведенні причинно-наслідкового зв'язку між діями особи й заподіяною шкодою довкіллю; обмеженість процедур збирання доказів та організаційно-технічні труднощі при проведенні екологічних експертиз; вплив зовнішнього адміністративного або бізнес-політичного тиску в резонансних справах.

У цьому контексті запропоновано низку напрямів реформування кримінально-правового механізму протидії екозлочинності. По-перше, йдеться про необхідність перегляду санкційної політики - санкції мають бути співмірними із завданою шкодою та такими, що реально застосовуються на практиці. По-друге, доцільно запровадити ефективний механізм відшкодування екологічної шкоди в межах кримінального провадження. По-третє, важливо розробити інструкції та методичні рекомендації для слідчих щодо документування та розслідування екологічних злочинів. Четвертим напрямом є системне підвищення кваліфікації правоохоронців, прокурорів і суддів у сфері екологічного права. Нарешті, одним із ключових організаційних рішень має стати створення спеціалізованих екологічних підрозділів у прокуратурі та слідчих органах, що дозволить досягти якісного прориву в розслідуванні та попередженні екологічних правопорушень.

Крім того, перспективними залишаються міждисциплінарні дослідження на стику кримінального, адміністративного та екологічного права, з акцентом на формування комплексного механізму юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. В умовах посилення міжнародного співробітництва у сфері захисту довкілля вартим уваги є також вивчення можливостей залучення інструментів міжнародного екологічного кримінального права, зокрема, рішень Європейського суду з прав людини, практики Міжнародного кримінального суду та імплементації міжнародних конвенцій щодо охорони навколишнього середовища.

Список використаних джерел

1. Олійник Я., Нестеренко А., Перун Т. Охорона природо ресурсного середовища суб'єктами державного управління: кримінально-правові аспекти. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2024. Вип.43. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14570668>.
2. Турлова Ю. А. Поняття, ознаки та система злочинів, що вчиняються шляхом бездіяльності у сфері екологічної безпеки. *Правова держава*. Вип. 35. С. 597-607. DOI: <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2024-35-597-606>
3. Елізбарян І. А. Стан дослідження проблеми кримінальної відповідальності за екоцид. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2024, № 2(22). С. 308-318. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314980>.
4. Світличний О. П. Шляхи подолання екологічних наслідків військової агресії росії проти України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025. № 73. С. 78-81. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.73.15>.
5. Андрушко А. В., Дудоров О. О. Екоцид у міжнародному та національному кримінальному праві. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 1. DOI: <https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.1>.
6. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Забруднення атмосферного повітря як злочин проти довкілля: законодавчий, правозастосовний і теоретичний аспект. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 2. DOI: <https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.2.11>.
7. Дідух Я., Баран С., Кравченко О. та ін. Екоцид в українському та міжнародному законодавстві: поняття, ознаки та критерії. *Наукові перспективи*. 2024. № 5(47). DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1139-1153](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1139-1153).
8. Ємельяненко К., Яринко Б., Ладиченко В. Міжнародно-правові та національні механізми подолання екологічних наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України. *Право України*. 2024. № 2024/10. С. 151. DOI: <https://doi.org/10.33498/loiu-2024-10-151>.
9. Турлова Ю. А., Поліщук Г. С., Козлюк Л. Г., Пенязькова О. О. Злочини проти екологічної безпеки. *Ядерна та радіаційна безпека*. 2021. № 2(90). С. 42–51. DOI: [https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2\(90\).05](https://doi.org/10.32918/nrs.2021.2(90).05).
10. Плотніков О. Відповідальність держави-окупанта за екоцид на окупованих територіях за законодавством України та міжнародним правом. *Право України*. 2024. № 2024/03. С. 21. DOI: <https://doi.org/10.33498/loiu-2024-03-021>.
11. Яворська В. Г. Визначення поняття «екоцид» у міжнародному праві та кримінальному кодексі України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 3. С. 83–89. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-10>.
12. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 9 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
13. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
14. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16.10.1992 № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
15. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

16. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
17. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
18. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 25.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 12.04.2025).
19. Директива № 2008/99/ЄС Європейського Парламенту і Ради про кримінально-правову охорону навколишнього середовища : Директива Європ. співтовариства від 19.11.2008 № 2008/99/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a63#Text (дата звернення: 12.04.2025).
20. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf (дата звернення: 12.04.2025).
21. Справа «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_689 (дата звернення: 12.04.2025).